

*В.В.Онiкiєнко,
д-р екон. наук*

*V.V. Onikienko,
Doctor of Econom. Sci.*

ЛЮДИ ПОХИЛОГО ВІКУ: ЯКІСТЬ ЇХНЬОГО ЖИТТЯ ТА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ

Щорічно 1 жовтня у відповідності з рішенням Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй (революція 45/106 від 14 грудня 1990 р.) відзначається Міжнародний день людей похилого віку. Підсумковим документом Асамблеї стала Міжнародна стратегія дій з проблем старіння, основна увага в якій приділена забезпеченню здоров'я й сприятливих умов життя людей похилого віку.

Міжнародний день людей похилого віку відзначається з метою реалізації Міжнародного плану дій з проблем старіння, де передбачені нові заходи щодо забезпечення зайнятості людей похилого віку, збільшення їхніх доходів, поліпшення медичного обслуговування, освіти і соціального забезпечення.

У 2006 р. Міжнародний день людей похилого віку проходив під девізом "Підвищення якості життя людей похилого віку: сприяння реалізації глобальних стратегій Організації Об'єднаних Націй".

Однак у супереч прийнятим ООН принципам в Україні сьогодні характерною є ситуація витіснення на найнижчі стратифікаційні рівні суспільства окремих соціально-демографічних груп населення, які через об'єктивні та суб'єктивні причини змушені покладатися на державне соціальне забезпечення. Теоретично в Україні як у соціальній державі конституційно визначено, що "... пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом".

З психологічної точки зору пенсійний вік за умов інтенсифікації інноваційних процесів в усіх сферах життєдіяльності ускладнює залучення людей непрацездатного віку до активного процесу створення суспільно корисного продукту. Рівень трудової мобільності людей похилого віку досить низький, що обумовлено, крім інших причин, зростанням вимог ринку праці до якості робочої сили. Відповідно при зростанні чисельності непрацездатних громадян і одночасному зниженні їх трудової, соціально-економічної, політичної активності відбувається поступове перевантаження працюючого населення непрацюючими пенсіонерами.

За даними Державного комітету статистики, на 1 січня 2007 р. в Україні налічувалося 13,9 млн. пенсіонерів, що на 6,52% більше, ніж у 1991 р. (табл. 1). На початок 2006 р. – 4,7 млн. пенсіонерів, які одержували пенсію в органах Пенсійного фонду, проживали в сільській місцевості.

Таблиця 1

Кількість пенсіонерів¹

(на початок року)

	1991	1996	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Всього пенсіонерів, тис. осіб	13084	14487	14530	14447	14423	14376	14348	14065	14050	13937
У тому числі:										
за віком	9713	10615	10424	10299	10275	10273	10304	10363	10596	10576
за інвалідністю	1313	1814	2005	2015	2033	2029	1977	1791	1605	1597
у разі втрати годувальника	1209	1195	1155	1150	1127	1091	1077	923	852	840
за вислугу років	...	429	517	552	558	575	592	599	627	640
отримують соціальні пенсії	318	434	429	431	430	408	398	389	370	284
Кількість пенсіонерів у розрахунку на 1000 населення	253	284	294	295	299	301	302	299	301	300

¹ За даними Державного комітету статистики України.

Переважає більшість пенсіонерів – особи, старші працездатного віку, серед яких значна кількість народжених в роки Другої світової війни. Відповідно в структурі пенсіонерів України питома вага осіб, які отримують пенсію за віком, складає 76%.

У загальній структурі пенсіонерів України на початок 2007 р. досить численними є групи пенсіонерів за інвалідністю (11,5%) та в зв'язку з утратою годувальника (6,03%).

Зростання кількості пенсіонерів за інвалідністю є тривожною тенденцією: за період 1991–2007 рр. вона зросла в 1,2 разу і становила 1,6 млн. осіб. Інвалідність, незалежно від причин її настання, завжди виступає психологічною травмою для людини, яка значною мірою формує її подальше світосприйняття і потребує суттєвих матеріальних витрат, зокрема на лікування. Крім того, не кожна людина спроможна адекватно сприйняти власну інвалідність. За відсутності підтримки близьких та при низькому рівні державного соціального забезпечення пенсіонери-інваліди формують специфічну, немобільну групу населення, якій властиві постійна психологічна напруга, страх опинитися без засобів до існування, а іноді – неготовність навіть до найменшої суспільної активності.

Суттєвою причиною інвалідності є погіршення умов праці і в зв'язку із цим – збільшення травматизму на виробництві, професійних і виробничо зумовлених захворювань працівників. Відмічається також збільшення чисельності інвалідів з дитинства.

Фактором, що впливає на певну стабільність кількості пенсіонерів у зв'язку з утратою годувальника, є надвисокий рівень смертності серед осіб найбільш працездатного віку, особливо чоловіків.

Простежується тенденція до збільшення контингенту пенсіонерів, які вийшли на пенсію до досягнення пенсійного віку за вислугою років. Це викликано, з одного

боку, розширенням категорій працівників, які мають право на пенсію за вислугою років, а з іншого боку, – збільшенням зайнятості в галузях та виробництвах з несприятливими і шкідливими умовами праці. Чисельність цієї групи пенсіонерів на 1.01.2007 становила 640 тис. осіб, що в 1,5 разу більше, ніж у 1996 р.

Кількість пенсіонерів, які не мають права на трудову пенсію і отримують соціальні пенсії, протягом 1991–2000 рр. зростала, але в подальшому стала дещо скорочуватися.

Незважаючи на деяке зменшення загальної кількості пенсіонерів у 2000–2007 рр., їх частка серед населення країни постійно зростає. У 1991 р. на 1000 населення припадало в середньому 253 пенсіонери, у 2007 р. – вже 300, тобто майже кожен третій громадянин є пенсіонером. За станом на 1.01.2006 р. найбільша питома вага пенсіонерів була в Чернігівській (35,4%), Черкаській (33,6%), Вінницькій (32,6%), Житомирській (32,9%), Луганській (32,6%) областях.

Основною причиною зростання частки пенсіонерів є процес старіння населення, який набув в Україні надзвичайно високих темпів. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 р., на 1000 населення працездатного віку припадає в середньому 411 осіб, старших працездатного віку. Внаслідок міграції сільської молоді до міст навантаження особами старше працездатного віку по сільській місцевості у 2003 р. було значно більшим, ніж у міській, і становило, відповідно, 558 і 350 осіб.

Старіння населення зумовлене низкою причин і супроводжується погіршенням якості життя та недосконалою системою соціального забезпечення, що потребує переоцінки ролі пенсіонерів у різних видах суспільно корисної діяльності. Однак навіть за наявності фізичних можливостей пенсіонери не мають можливості працювати через відсутність відповідно обладнаних робочих місць. Отже, рівень використання трудового потенціалу пенсіонерів є надзвичайно низьким. Крім того, значна частина населення працездатного віку не працює у зв'язку з навчанням, виконанням домашніх та сімейних обов'язків, іншими причинами, а також через безробіття. Як наслідок – економічне навантаження пенсіонерами є набагато більшим, ніж демографічне. Водночас за умови розширення дрібних форм приватного господарювання (підприємницька діяльність фізичних осіб, особисте селянське господарство, неформальна зайнятість) знижується рівень охоплення зайнятого населення державним загальнообов'язковим соціальним страхуванням. В умовах солідарної пенсійної системи це означає, що фактично виплата пенсії одному пенсіонеру забезпечується відрахуваннями із заробітної плати одного працівника.

Переважну більшість населення старше працездатного віку становлять жінки (64,8%), що пояснюється більш раннім встановленим віком виходу на пенсію та більшою тривалістю життя порівняно з чоловіками.

Законодавством України передбачена диференціація розмірів пенсій. За станом на 1.01.2006 р. переважна більшість пенсіонерів (96% загальної кількості) відповідно до нормативно-правових актів отримує пенсію в органах Пенсійного фонду. З них 94% – згідно з Законом України “Про пенсійне забезпечення”, за яким пенсія за віком та за вислугою років визначається в розмірі 55% середньомісячного заробітку; пенсії за інвалідністю – 40–70% залежно від групи інвалідності; в разі втрати годувальника – 30% середньомісячного заробітку годувальника.

На початок 2006 р. більш високий норматив нарахування пенсії у відсотках до середньомісячного заробітку був передбачений такими законами:

“Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи” (ст. 54) – стосується 67,4 тис. осіб;

“Про пенсійне забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ” – 83,1 тис. осіб;

“Про державну службу” – 71,8 тис. осіб;

“Про наукову і науково-технічну діяльність” – 79,1 тис. осіб.

Оскільки рівень заробітної плати в Україні дуже низький (один з найнижчих у Європі), розмір пенсій, навіть з урахуванням всіх надбавок, доплат, компенсацій та підвищень, залишається мізерним. Розмір пенсій в Україні – один з найменших серед країн СНД. Нижчий рівень середньої місячної пенсії спостерігається лише в республіках Закавказзя, Таджикистані, Киргизії та Молдові.

На початок 2007 р. середній розмір місячної пенсії по всіх видах пенсій становив 478,38 грн. (табл. 2).

Середній розмір місячної пенсії¹

Таблиця 2

(на початок року)

	Грн.									Розмір 2006 р. у % до прожиткового мінімуму для працездатних осіб ⁵
	1996 ²	2000 ³	2001 ³	2002 ³	2003 ³	2004 ³	2005 ⁴	2006 ⁴	2007 ⁴	
Середній розмір призначеної місячної пенсії пенсіонерів, які перебувають на обліку в органах Пенсійного фонду	38,7	68,9	83,7	122,5	136,6	182,2	316,2	406,8	478,38	130,7
У тому числі:										
за віком	38,8	69,3	85,2	127,1	141,8	194,2	323,8	417,7	496,98	135,8
за інвалідністю	45,6	82,3	94,5	129,7	142,4	170,9	305,2	393,2	435,81	119,1
у разі втрати годувальника	33,2	52,0	61,0	85,5	95,9	120,2	262,9	302,8	339,28	92,7
за вислугу років	40,7	76,4	105,8	146,1	168,3	211,2	334,3	443,9	551,28	150,6
соціальну пенсію	21,4	37,6	43,7	54,8	59,0	62,6	226,2	339,6	316,33	86,4

¹ За даними Державного комітету статистики України.

² З урахуванням компенсаційних виплат.

³ З урахуванням цільової грошової допомоги та індексації.

⁴ З урахуванням цільової грошової допомоги, індексації, державної адресної допомоги до пенсії (дотації), а також надбавки за особливі заслуги перед Україною.

⁵ У розрахунку використовувався встановлений прожитковий мінімум для осіб, які втратили працездатність, – 366 грн.

Найбільшими темпами збільшувався розмір пенсії за вислугою років: порівняно з 1996 р. у 2007 р. пенсія зросла в 13,5 разу, тепер цей вид пенсій є найвищим (551,28 грн. на місяць). У 1996–2000 рр. найбільшою була пенсія за інвалідністю, але її підвищення відбувалося дещо повільніше, внаслідок чого вона майже зрівнялася з розміром пенсії за віком. Найменшою є соціальна пенсія (316,33), що становить лише 86% від прожиткового мінімуму непрацездатної особи.

Незважаючи на деякі диференціації в розмірах пенсій, багато пенсіонерів одержують пенсію нижче встановленого прожиткового мінімуму (табл. 3–5). На початок 2005 р. більше 82% пенсіонерів отримували пенсію, не вищу за прожитковий мінімум.

Таблиця 3

**Розподіл пенсіонерів за розміром призначеної пенсії
на початок 2005 року¹**

Розмір призначеної пенсії	У % до прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність ²	Питома вага у загальній кількості пенсіонерів, %
до 100 грн. включно	не вище 35	0,37
від 101 грн. до 150 грн.	35–53	1,24
від 151 грн. до 200 грн.	53–70	0,22
від 201 грн. до 300 грн.	70–105	80,78
від 301 грн. до 400 грн.	90–141	10,9
від 401 грн. до 500 грн.	141–176	2,5
від 501 грн. до 1000 грн.	176–351	3,57
від 1001 грн. до 1500 грн.	351–527	0,35
понад 1500 грн.	більше 527	0,07

¹ За даними Державного комітету статистики України.

² У розрахунку використовувався встановлений прожитковий мінімум для осіб, які втратили працездатність, – 284,69 грн.

Таблиця 4

**Розподіл пенсіонерів за розміром призначеної пенсії
на початок 2006 року¹**

Розмір призначеної пенсії	У % до прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність ²	Питома вага у загальній кількості пенсіонерів, %
до 100 грн. включно	не вище 30	
від 101 грн. до 150 грн.	30–45	0,28
від 151 грн. до 200 грн.	45–60	1,02
від 201 грн. до 300 грн.	60–90	4,24
від 301 грн. до 400 грн.	90–120	69,31
від 401 грн. до 500 грн.	120–151	15,26
від 501 грн. до 1000 грн.	151–301	8,50
від 1001 грн. до 1500 грн.	301–451	0,92
понад 1500 грн.	більше 452	0,27

¹ За даними Державного комітету статистики України.

² У розрахунку використовувався встановлений прожитковий мінімум для осіб, які втратили працездатність – 332 грн.

Таблиця 5

Розподіл пенсіонерів за розміром призначеної пенсії
на початок 2007 року¹

Розмір призначеної пенсії	У % до прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність ²	Питома вага у загальній кількості пенсіонерів, %
до 100 грн. включно	не вище 30	0,15
від 101 грн. до 150 грн.	27–41	0,24
від 151 грн. до 200 грн.	41–55	0,73
від 201 грн. до 300 грн.	55–82	5,26
від 301 грн. до 400 грн.	82–109	32,06
від 401 грн. до 500 грн.	109–137	42,78
від 501 грн. до 1000 грн.	137–273	15,22
від 1001 грн. до 1500 грн.	273–410	2,26
понад 1500 грн.	більше 410	1,29

¹ За даними Державного комітету статистики України.

² У розрахунку використовувався встановлений прожитковий мінімум для осіб, які втратили працездатність, – 366 грн.

При цьому близько 2% пенсіонерів мали пенсію до 200 грн., в той час як прожитковий мінімум становив 284,69 грн. Понад 80% пенсіонерів одержували пенсію нижчу, на рівні прожиткового мінімуму або лише на 5% більшу за цей соціальний стандарт.

У 2006 р. розмір прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, був збільшений до 332 грн. При цьому частка пенсіонерів, розмір пенсій яких наближався до прожиткового мінімуму або перевищував його не більш як на 20%, становила 69,31%. Щодо 2007 р., то питома вага пенсіонерів, розмір пенсій яких перевищував 400 грн. при прожитковому мінімумі для непрацездатних осіб у розмірі 336 грн., становила 61,55%. Отже, можна говорити про деяке покращання пенсійного забезпечення людей похилого віку в останні два роки. Однак виникає запитання, чи достатньо сьогодні встановленої величини прожиткового мінімуму для забезпечення прийнятної якості життя пенсіонерів?

За даними багатьох наукових досліджень та соціальних опитувань, склалася невідповідність між розміром прожиткового мінімуму та фактичною потребою пенсіонерів у коштах на придбання продуктів харчування, непродовольчих товарів, оплату послуг, ціни і тарифи на які досягли критичного рівня і мають тенденцію до подальшого зростання. Прожитковий мінімум сьогодні не враховує реального стану ціноутворення на ринку товарів та послуг, що призводить до соціальної нестабільності в суспільстві.

Можна погодитися з тим, що пенсіонери потребують меншої кількості продуктів харчування та непродовольчих товарів порівняно з дітьми шкільного віку та працюючим населенням; їм не треба платити за користування міським та приміським громадським транспортом. Проте з деякими позиціями наборів товарів та послуг, закладених у нормативну базу визначення прожиткового мінімуму для окремих соціально-демографічних груп населення, навряд чи можна погодитися. Зокрема,

пенсіонери практично позбавлені можливості споживати свіжі фрукти і ягоди, ри-
бопродукти та твердий сир. Мінімальний набір предметів першої необхідності, сані-
тарії та ліків визначається в розрахунку на одну середньостатистичну сім'ю, тоді як
пенсіонери (включаючи дітей-інвалідів) потребують значно більше медикаментів та
медичної техніки, ніж інші категорії населення. Нормативною базою визначення
прожиткового мінімуму для пенсіонерів слід було б передбачити також найбільш не-
обхідні платні медичні послуги (зубопротезні роботи, виготовлення окулярів тощо).
Очевидно, існує потреба в розширенні переліку соціально-демографічних груп насе-
лення, для яких визначається прожитковий мінімум, зокрема виокремлення пенсіо-
нерів за віком та інвалідів.

За станом на 1 січня 2006 р. найнижчі середні розміри пенсій спостерігалися в
Тернопільській (374,72 грн.), Чернівецькій (379,28 грн.), Закарпатській (376,81 грн.),
Івано-Франківській (387,11 грн.), Вінницькій (385,73 грн.), Хмельницькій (383,38 грн.),
Волинській (383,89 грн.), Рівненській (382,51 грн.) областях. У цих регіонах значна
частина населення проживає у сільській місцевості і основним видом економічної ді-
яльності є сільське господарство. Оскільки заробітна плата в цій галузі найнижча,
пенсіонери з числа колишніх працівників сільськогосподарських підприємств отри-
мують дуже низькі пенсії.

Найвищі середні розміри пенсій у цей час були у м. Києві (481,79 грн.), Луган-
ській (441,59 грн.), Донецькій (446,37 грн.), Дніпропетровській (416,69 грн.),
Запорізькій (407,01 грн.) областях, тобто в регіонах, де переважає міське населення,
розвинута промисловість і має місце відносно високий рівень заробітної плати, хоча
і тут вони далекі від розрахункового прожиткового мінімуму.

Через низький розмір пенсій переважна більшість пенсіонерів опинилася за ме-
жею бідності. За даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств,
незважаючи на велику кількість пенсіонерів, у структурі грошових доходів домогос-
подарств у 2006 р. пенсії склали лише 23,4%. У сукупних ресурсах частка пенсій
становила 22,7%.

У 2005 р. домогосподарства, які очолює особа пенсійного віку, становили 39,8%
від загальної кількості домогосподарств України. Для цих домогосподарств пенсія
є основним джерелом засобів існування. Як наслідок, домогосподарства пенсіонерів
мають найнижчі показники доходів і витрат.

У 2005 р. середні грошові доходи домогосподарства, яке очолює чоловік 60 років
і старше, становлять 1084,5 грн. на місяць, тоді як у домогосподарствах, де основним
годувальником є чоловік працездатного віку, грошові доходи на третину вищі
(1163–1382 грн. на місяць). У найгіршому становищі перебувають домогосподарст-
ва, які очолюють жінки пенсійного віку. Їхні середні грошові доходи сягають лише
818,66 грн. на місяць, що в 1,4 разу менше, ніж у домогосподарств жінок працездат-
ного віку, та в 1,3 разу менше, ніж у домогосподарств чоловіків пенсійного віку.

Через низький розмір пенсії для домогосподарств пенсіонерів, особливо в
сільській місцевості, дуже велике значення має ведення особистого селянського гос-
подарства. Грошовий дохід, одержаний від продажу виробленої сільськогосподар-
ської продукції, становить близько 5% сукупних ресурсів їх домогосподарств.

Про якість життя пенсіонерів в Україні можна судити з аналізу структури сукупних витрат їхніх домогосподарств (табл. 6). Дві третини сукупних витрат домогосподарств, які очолюють особи пенсійного віку (незалежно від статі), становлять витрати на продукти харчування. Це значно більше, ніж у домогосподарствах осіб працездатного віку, і свідчить про скрутне фінансове становище пенсіонерів, які вимушені спрямовувати свої ресурси переважно на те, щоб прогодувати себе і свої сім'ї.

Таблиця 6

**Частка окремих витрат домогосподарств України
залежно від віку та статі голови домогосподарства
у 2002 та у 2005 роках**

*(у середньому за місяць у розрахунку
на одне домогосподарство, відсотків)*

2002 рік ¹			
Статті витрат	Всі домогосподарств а	Домогосподарства, які очолює	
		чоловік 60 років і старше	жінка 55 років і старше
Продукти харчування	59,1	64,5	64,6
Алкоголь і тютюн	2,6	2,0	1,6
Одяг і взяття	5,4	3,5	3,5
Житлово-комунальні товари і послуги	10,5	10,8	12,4
Охорона здоров'я	3,0	3,8	3,5
Транспорт	3,0	1,7	1,6
Відпочинок і культура	1,9	1,0	1,2
2005 рік ²			
Статті витрат	Всі домогосподарств а	Домогосподарства, які очолює	
		чоловік 60 років і старше	жінка 55 років і старше
Продукти харчування	56,6	62,9	63,6
Алкоголь і тютюн	2,9	2,2	1,8
Одяг і взуття	5,7	4,0	3,8
Житлово-комунальні товари та послуги	8,5	8,6	9,6
<i>Довідково: оплата житла, комунальних продуктів та послуг</i>	<i>6,4</i>	<i>6,2</i>	<i>7,1</i>
з них сума пільг та субсидій	0,6	1,1	1,1
Охорона здоров'я	2,5	3,5	3,2
Транспорт	3,0	2,3	1,9
Відпочинок і культура	2,6	1,4	1,7

¹ Витрати і доходи домогосподарств України у 2002 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України): Стат. зб. / Держкомстат України. – К., 2003. – С. 191.

² Витрати і ресурси домогосподарств України у 2005 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України): Стат. зб. Частина 1. / Держкомстат України. – К., 2006. – С. 173.

Другою за вагомістю статтею витрат домогосподарств є плата за житло, користування водою, електроенергією, газом, придбання інших видів палива. У 2006 р. у домогосподарствах чоловіків пенсійного віку оплата житлово-комунальних послуг складала 8,6% сукупних витрат, у жінок – 9,6%. У домогосподарств, які очолюють особи працездатного віку, питома вага таких витрат дещо менша, але такого великого розриву, як щодо продуктів харчування, немає. Очевидно, це пояснюється наявністю в пенсіонерів пільг на оплату житла та комунальних послуг.

Домогосподарства людей пенсійного віку мають також більшу частку витрат на медичні послуги та ліки, що цілком закономірно. Вони витрачають на охорону здоров'я більше (якщо їх голова – чоловік) або стільки ж (якщо голова – жінка), як на одяг та взуття. Натомість частка їхніх витрат на алкоголь та тютюн менша, ніж у домогосподарств осіб працездатного віку. Домогосподарства пенсіонерів також набагато менше витрачають коштів на транспорт, оскільки вони значно менше пересягаються і мають пільги на проїзд у громадському транспорті.

Якщо відмінності структурних часток витрат на охорону здоров'я, алкоголь, тютюн, транспорт мають об'єктивні пояснення, то різниця у витратах на одяг та взуття, відпочинок і культуру безпосередньо свідчить про низький рівень життя пенсіонерів в Україні. Люди, які досягли пенсійного віку і зробили свій трудовий внесок у розвиток країни, не мають можливості достойно жити і відпочивати.

Незадовільний рівень пенсійного забезпечення та низька якість життя спонукають пенсіонерів займатися економічною діяльністю. На кінець 2006 р. на підприємствах України працювало 1857,2 тис. пенсіонерів, що становило 16,5% облікової кількості штатних працівників (табл. 7). З числа працюючих пенсіонерів 56% – жінки. У порівнянні з 2002 р. кількість працівників, які одержують пенсію, зросла на 6%, зокрема питома вага жінок збільшилась на 16,5%.

У 2006 р. переважна більшість зайнятих пенсіонерів отримувала пенсію за віком. Серед жінок їх частка сягала 80,7%, серед чоловіків – лише 65,5%. Натомість у чоловіків значно вищими були частки пенсіонерів на пільгових умовах та за інвалідністю – відповідно 10,9 і 23,6%. Відмінності в структурі зайнятих жінок і чоловіків за видами пенсій пояснюються тим, що для жінок встановлено більш ранній вік виходу на пенсію, а також переважанням чоловічої зайнятості на виробництвах, які передбачають призначення пенсії на пільгових умовах. Крім того, вони свідчать про вищий ступінь збереження працездатності жінок протягом трудового життя.

У 2005 р. найбільше пенсіонерів працювало на підприємствах промисловості (580,3 тис.), у закладах освіти (304,8 тис.) і охорони здоров'я та соціальної допомоги (257,3 тис.). Дуже високою була частка пенсіонерів також серед працівників будівництва, авіаційного та водного транспорту, в установах, які здійснюють операції з нерухомістю, здавання під найм та послуги юридичним особам, у закладах, які надають колективні, громадські та особисті послуги.

Найбільша частка працівників, які одержують пенсію на пільгових умовах, зосереджена у промисловості, авіаційному транспорті та державному управлінні. Інваліди становлять значну частку серед пенсіонерів, які працюють у сільському та

Зайнятість пенсіонерів у 2002–2006 роках¹

(на кінець року)

	Кількість працівників, які одержують пенсію, тис.	Частка в обліковій кількості штатних працівників, %	Розподіл працюючих пенсіонерів за видами пенсій, %		
			за віком	на пільгових умовах ²	по інвалідності
2002					
Всього	1748,0	14,3	63,4	20,0	16,6
Жінки	892,4	13,9	71,5	14,2	14,3
Чоловіки	855,6	14,7	54,9	26,1	19,0
2003					
Всього	1754,2	14,9	62,7	20,2	17,1
Жінки	922,1	14,9	71,8	13,7	14,5
Чоловіки	832,1	14,9	52,6	27,5	19,9
2004					
Всього	1755,7	15,3	75,5	6,8	17,7
Жінки	948,9	15,5	81,1	4,1	14,8
Чоловіки	806,8	15,1	69,0	9,9	21,1
2005					
Всього	1788,1	15,5	74,8	6,7	18,5
Жінки	989,2	16,1	80,9	3,8	15,3
Чоловіки	798,9	14,9	67,1	10,3	22,6
2006					
Всього	1857,2	16,0	74,0	6,9	19,1
Жінки	1039,2	16,8	80,7	3,8	15,5
Чоловіки	818,0	15,2	65,5	10,9	23,6

¹ За даними Державного комітету статистики України.

² Починаючи з 2004 року змінено методологію врахування працівників, які отримують пенсію на пільгових умовах. Показник замінено на “отримують пенсію за вислугу років”.

лісовому господарстві, торгівлі, пошті, фінансовій діяльності. Серед пенсіонерів, зайнятих у готелях та ресторанах, водному транспорті, здійсненні операцій з нерухомістю, здавання під найм та надання послуг юридичним особам, у сфері освіти, охорони здоров'я та соціальної допомоги, надання колективних, громадських та особистих послуг, понад 70% становлять пенсіонери за віком.

Звичайно, зайнятість для пенсіонерів є не лише економічною потребою. Вона необхідна для соціалізації інвалідів, підтримання соціального статусу пенсіонерів за віком, що зберегли працездатність, подовження активного періоду їх життя, забезпечення передачі професійних знань новим поколінням працівників. А це, у свою чергу, вимагає створення відповідних умов праці, які враховували б фізичні та соціально-психологічні особливості цієї групи населення, а також стимулювання розвитку малого і середнього бізнесу та самозайнятості різних категорій пенсіонерів, які пропонують свої трудові послуги на ринку праці. Така політика особливо важлива у зв'язку з тим, що, як засвідчують демографічні прогнози на тривалу перспекти-

ву, тенденція збільшення чисельності пенсіонерів в Україні збережеться, а значить, економічне навантаження на працююче населення зростатиме.

Проведення пенсійної реформи, зокрема створення трирівневої системи пенсійного страхування та перехід на персоналізований облік внесків, має вирішити наболілі проблеми пенсійного забезпечення громадян України. Але повністю відчуті її результати зможуть лише майбутні покоління пенсіонерів, які зараз вступають у працездатний вік і зможуть накопичити собі достатню суму коштів. Покращити стан сьогоденних пенсіонерів можна лише шляхом об'єднання зусиль держави, роботодавців та працівників щодо прискореного розвитку економіки України, зокрема, різкого підвищення темпів зростання ВВП, а значить, наповнення Державного бюджету, підвищення ефективності виробництва та доведення розміру оплати праці до рівня розвинутих країн. Підвищення заробітної плати служитиме економічною базою для підвищення розміру пенсій та подолання бідності в країні.

Реалізація заходів щодо підвищення рівня та якості життя пенсіонерів повинна ґрунтуватися на виваженій концепції та оновленій законодавчій базі. Концептуально важливим повинен стати перегляд пріоритетів щодо витратної частини Державного та місцевих бюджетів у напрямі подальшої їх соціальної спрямованості, а також наближення нормативних показників рівня пенсій відносно середньої заробітної плати, прийнятих у розвинутих європейських країнах. На законодавчому рівні необхідно передбачити обов'язкову щомісячну індексацію номінальних пенсій відповідно до індексу ринкових цін на продовольчі і непродовольчі товари, а також на тарифи на комунальні та інші послуги.

Останнім часом політичною елітою, представниками високого рівня, Секретаріату Президента та Уряду, рядом депутатів Верховної Ради України активно дискутується питання про ліквідацію встановлених законом пільг для окремих категорій пенсіонерів і заміною їх на адресну допомогу.

Характерною ознакою таких обговорень і заяв є повне ігнорування таких вагомих, на наш погляд, для прийняття подібного рішення умов:

по-перше, крайнє зубожіння більшої частини пенсіонерів і цілковита відсутність прозорості щодо механізмів реалізації адресної допомоги, конкретних параметрів грошової компенсації і категорій пенсіонерів, які будуть нею охоплені;

по-друге, ігнорування досвіду організації адресної допомоги та соціально-економічних умов, в яких вона функціонує в розвинутих країнах Європи і США.

Адресна допомога, особливо знедоленим пенсіонерам, повинна базуватися на благодійних недержавних фондах, як це також має місце в більшості європейських країн. Вона не повинна протиставлятися системі державних пільг окремим категоріям пенсіонерів, які їх отримують за особливі заслуги перед державою (учасники бойових дій у ВВВ, регіональних війнах), та престарілим членам їхніх сімей і дітям осіб, які загинули при виконанні службового обов'язку (працівники МВС, СБУ та ін.).

Президент і Уряд України здійснюють певні заходи для забезпечення системного покращення добробуту людей похилого віку. Зокрема, внесено зміни до Закону "Про Державний бюджет України на 2007 рік" щодо збільшення пенсії, заробітної плати працівників бюджетних організацій та підвищення соціальних стандартів.

Однак варто відмітити, що ефективність зазначених заходів залежатиме від соціальної стабільності та економічної динаміки, яка забезпечить нагромадження необхідних коштів в Державному бюджеті й уповільнення інфляційних процесів.

Реалізація принципів забезпечення сприятливих умов для повноцінної життєдіяльності людей похилого віку вимагає розробки дієвих механізмів і важелів адекватного соціального захисту з метою недопущення поширення процесів маргіналізації та соціальної напруги серед відповідних категорій населення. Глибокого вивчення вимагають методологічні аспекти формування нормативної бази визначення прожиткового мінімуму для пенсіонерів з метою впровадження більш обґрунтованих наборів продуктів харчування і непродовольчих товарів та розширення спектру наборів послуг з поступовим наближенням їх до європейських стандартів.

Важливою умовою ефективною реалізації запропонованих заходів щодо соціального захисту людей похилого віку може бути удосконалення системи їх громадських організацій у формах, передбачених Конституцією та законами України. У співдружності з іншими ветеранськими організаціями України це завдання могла б взяти на себе Рада ветеранів України – одна із найбільш масових і авторитетних ветеранських організацій держави.

1. Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення: Постанова Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2002 р. – № 656 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 16. – С. 97–111.
2. Витрати і доходи домогосподарств України у 2002 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України): Стат. зб. / Держкомстат України. – К., 2003.
3. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2005 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України): Стат. зб. Частина 1 / Держкомстат України. – К., 2006.
4. *Лібанова Е., Яценко В.* Демографічна криза в Україні та її вплив на стабільність пенсійної системи // Україна: аспекти праці. – К., 1997. – № 6. – С. 29–32.
5. *Лібанова Е.М.* Перспективи трансформації соціальної сфери України // Демографія та соціальна економіка. – 2004. – № 1–2 – С. 45–51.
6. *Онікієнко В.В.* Зайнятість та якість життя // Український соціум: соціологічні дослідження та моніторинг соціальної політики (соціологія, політика, педагогіка, економіка). – 2002. – № 1. – С. 111–121.
7. Праця України 2002 року. Стат. зб. / Держкомстат України. К: 2003.
8. *Ромашок О., Кравченко Я.* Система соціального захисту пенсіонерів: необхідність та напрями реформування // Україна: аспекти праці. – К., 2000. – № 6. – С. 24–34.
9. Статистичний бюлетень Державного комітету статистики України “Соціальний захист населення України у 2005 році”. – Київ – 2006.
10. Статистичний щорічник України за 2005 рік / Держкомстат України. – К.: Вид-во “Консультант”, 2006.